

**ARTISTIC INTERPRETATION OF HISTORICAL PERSONS IN ISAJON
SULTON'S NOVEL "BILGA KHAKAN"**

Pirmatova Durдона Egamberdi qizi
Master's student at the National University of Uzbekistan

Abstract: This article is devoted to the issue of the artistic interpretation of historical figures in Isajon Sulton's novel "*Bilga Khakan*." The study analyzes the portrayals of historical personalities such as Bilga Khakan, Kül Tigin, and Tonyukuk through the harmony of historical truth and artistic creativity. It substantiates that the novel highlights the ideas of statehood, unity, justice, and national identity of the ancient Turkic peoples.

Keywords: Bilga Khakan, historical novel, historical figure, artistic interpretation, ancient Turks.

**ISAJON SULTONNING "BILGA XOQON" ROMANIDA TARIXIY
SHAXSLAR BADIY TALQINI**

Pirmatova Durдона Egamberdi qizi

O'zbekiston Milliy Universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola Isajon Sultonning "Bilga xoqon" romanida tarixiy shaxslarning badiiy talqini masalasiga bag'ishlangan. Tadqiqotda Bilga xoqon, Kul Tigin va To'nyuquq kabi tarixiy shaxslar obrazlari tarixiy haqiqat va badiylik me'zonlari uyg'unligida tahlil qilinadi. Roman orqali qadimgi turkiy xalqlarning davlatchilik g'oyalari, birlik, adolat va milliy o'zlik masalalari yoritib berilganligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Bilga xoqon, tarixiy roman, tarixiy shaxs, badiiy talqin, qadimgi turklar.

"Roman yozish – mashaqqat. Tarixiy roman yozish esa ikki hissa mashaqqatdir. Zero, bunday asarda romannavis tarixiylik tamoyillarini mahkam tutishi, o'zining olam

va odam haqidagi badiiy konsepsiyasini mavjud tarixiy voqelikka tayangan holda ifodalashi lozim.”

Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romani ham yozuvchi tomonidan tarixiy haqiqatlar va badiiy ishlamlar orqali o‘quvchi qo‘liga yetkazib berildi. Ushbu roman qadimgi turkiy xalqlarning hayoti va tarixiy o‘tmishi, ular amalga oshirgan muhtasham ishlar, urushlar va ularda qozonilgan g‘alabalar, “budun”ni bir bo‘lishiga hissa qo‘shgan xoqonlar, ularning atrofida xizmat qilgan yamtar, shad va boshqa tarixiy shaxslar haqida xabar beruvchi asardir. Bu fikrimizni quyidagi jumlar ham isbotlaydi: “Yozuvchi Isajon Sultonning “Bilga Xoqon” romani turkiy xalqlarning o‘tmishi haqida guvohlik beradigan asosiy manbalardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu roman yozilishidan yozuvchining maqsadi, turkiy xalqlarning naqadar buyuk va boy tarixiy xalq ekanligini butun dunyoga ko‘rsatish bo‘lgan. Xalqning o‘zligini tiklab berishga bo‘lgan ishonch yozuvchi uchun asarning yozilishiga turtki bo‘lgan.”

Romanning bosh qahramoni Bilga xoqon tarixda “Ikkinchi ko‘k turk xoqonligi”ning quruvchisi Eltarish xoqonning to‘ng‘ich o‘g‘li. U mamlakatni 716–734-yillarda boshqargan” bo‘lsada, voqealar rivoji aynan uni ta’riflash bilan kechmaydi. Ya’ni romanda yozuvchi faqatgina tarixiy shaxslarni qayta gavdalantirib qolmasdan, asosiy mavzu markaziga qadimgi turkiy davlatlarning boshqaruv tizimini, elatlarning birlashuv jarayonini qo‘yadi. Qolaversa, o‘zlikni anglash tuyg‘ularini, mardlik va jasurlik hissini, urf-odat va an’analarni ham biryo‘la ko‘rsatib berishga harakat qilgan.

Qadimgi Turk xoqonligining birdan bir maqsadi tabg‘ach davlati tasarrufidan chiqib, ozodlikka erishish va mustaqil bo‘lgan mustahkam davlat qurish edi. Buning uchun birinchi navbatda qilinadigan ish — tarqoq va yupun xalqni birlashtirish, kuchsiz va erksiz elni tafakkurli, sog‘lom fikrlaydigan kishilarga aylantirish kerak edi. Avvalo,

tabg‘achlarning ayyorligi natijasida qaram bo‘lgan, ma’naviy qashshoqlikka ega bo‘lgan budunni butunlay qutqarish vazifasi xoqonning oldida turar edi.

Yozuvchi toshbitiklar natijasida bizgacha yetib kelgan qiziqarli, faktik ma’lumotlarni romanga mahorat bilan kiritib borgan. Tarixiylik tamoyili asosida yozilgan roman boshlanishidagi Ishbara va Bulut obrazlari asosiy qahramonga olib boruvchi dastlabki obrazlar sifatida keltirilgan. Ularning obrazi ham turk buduniga monand bo‘lgan xususiyatlarni, qirralarni gavdalantirganliklari bilan ajralib turadi. Bu ikki qahramonning suhbatlari orqali asosiy obraz, ya’ni Bilga xoqon va uning maqsadi, xalqning ahvolini, o‘sha davrdagi vaziyatni va asarning asosiy g‘oyasini sekinlik bilan anglab boramiz. Yozuvchi qahramonlarni erinmasdan tashqi ko‘rinishlarini ham mohirona tasvirlagan. Xususan, Bilga xoqonni shunday tavsiflaydi:.

“... keng yelkali, bars tumoqli, o‘zgalardan tikroq...”;

“Bilga xoqon shunday ekan: O‘mizi keng, ko‘ksi qabariq, oq yzui uzunchoq ekan. Yonog‘i tekis, ko‘zi qora, qoshi o‘rtacha qalin. Ikki qansharining chizig‘i cho‘zilib, jag‘igacha tushgan, peshonasi keng, o‘zi uzun bo‘yli, kuchli kishi ekan”;

“Bilga xoqon o‘zgir, alp xoqon, kishilarning ichini o‘yib, o‘tday yondiradigan so‘zlarini so‘ylayverdi ..”

“o‘zi tugul, o‘yi teran Bilga xoqon erlarini asradi, o‘lmasin dedi...”

“Bilga degan birovi xoqon o‘tirmish, bilmagani yo‘q emish...”

Yozuvchi xoqonni ham qiyofasini, ham uning ichki dunyosini, ham harakatlarini mohirona tasvirlagan. Bu orqali uning qanchalik xoqonlikka, xalqni birlashtirishga munosib shaxs ekanligini badiiy dalillab bergan. Shuningdek, o‘quvchi ko‘z o‘ngida qadimgi turkiy xoqonning qanday shaxs bo‘lganligini gavdalantirib olishiga imkon bergan.

Bilga xoqon o‘sha davr vaziyatini - xalqning ochligi, tarqoqligi va tabg‘achlarga qaramligi holatlarini chuqur anglaganligi sababidan o‘z oldiga ulkan maqsad qo‘yganligi tasvirlanadi. Bu maqsad

esa, otasi Eltarish xoqon tomonidan barpo qilingan Ikkinchi turk xoqonligini yanada mustahkamlash, hududiy birligini ta'minlash, budunning o'zgalar qaramligidan xalos etish va bardavom davlat barpo etish edi. Romanning qaysi o'rnida davlat va qabilalarni yakdil qilish manfaatlari turgan bo'lsa, boshqa qahramonlarga nisbatan yozuvchi tomonidan, albatta, Bilga xoqon obrazi yetakchi o'ringa chiqarilgan. Tarixiy ma'lumotlarda Bilga xoqon harbiy va siyosiy jihatdan iqtidori, kuchli bilim va idroki, Turk xoqonligi yerlarini kengaytirish va barqarorlashtirish borasida amalga oshirgan sa'y-harakatlari bilan mashhur bo'lgan. Lekin yozuvchi romanida xoqonni faqatgina siyosiy jihatlari yoki tashqi ko'rinishini tavsiflash bilan cheklanib qolmay, zamonaviy badiiylik nuqtai nazaridan olib qaraganda, xoqonning falsafiy va ruhiy jihatdan ham komil boshqaruvchi sifatida yoritib berishni uddalagan.

Kul tigin ham qadimgi turk xoqonligi davrida o'z o'rniga ega bo'lganligini manbalar orqali bilamiz. "Kul tigin Eltarishning kichik o'g'li bo'lib, dovrug'i ketgan sarkarda, og'asi xoqonning maslahatchisi va safdoshlaridan edi. Romanda bu obrazni yozuvchi davlat boshqaruvida o'ta muhim bo'lgan shaxs sifatida emas, balki hududiy mustahkamlikni ta'minlovchi, jang-u jadallar bilan umr kechirgan er yigit qiyofasida tasvirlagandek nazarimizda. Kitobxon sifatida biz bilamizki, Bilga xoqonni inisi Kul Tigin obrazisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Lekin romanda uning tarixiy buyukligi borasidagi o'rni biroz orqada qoldirilgandek ko'rinadi. Bu borada professor Nasimxon Raxmonning quyidagi fikrlarini ham keltirish mumkin: "Nazarimizda, romanda biroz qayta ishlanishi, to'ldirilishi lozim bo'lgan o'rinlar ham yo'q emas. Jumladan, Eltarish xoqonga, Kul tiginga oid voqealar bir oz kengaytirilsa, Bilga xoqon hukmronligi davri haqida kitobxonning tasavvuri to'lishgan bo'lardi. Ayni paytda Bilga xoqonning tarixdagi adolatli, millatparvar xoqon sifatidagi obrazi Eltarish xoqon va Kul tigin obrazlarisiz mukammal bo'la olmaydi."

Ishbara va El Bo'g'u suhbatida Kul Tigin, xalq uchun adolatni ta'minlagan, xoqonning inisi, jasur va qahramon sifatida tilga olinadi. "Qodirqon yishda, Sujuk ko'lida bir qancha yerlarda beklar o'z ulusini talashga tushishgan edi. Boshini ko'targani qo'yishmas, osh-ozig'ini, mol-qo'yini, ot-ayili-yu egar-jabdug'igacha, idish-oyog'i-yu qora qozonigacha olib qo'ygan edi. Bilga xoqon inisi Kul Tigin shadlar bilan borib barini el oldiga olib chiqib, tayoq urdiribdi, yo'qsil molini qaytarib bergizdiribdi."

"O'zingizni chopqinda ko'rsatasiz, ko'rsatolmasangiz - o'ldirilasiz", deya Kul Tigin xitob qiladi. Bu jumlar orqali yozuvchi qahramonning xuddi Bilga xoqon singari adolatparvar ekanligini va o'z xalqi orasida uchrab turgan g'araz niyatli kishilarga nisbatan qilgan tanqidiy munosabatini ham ko'rsatib bergan. Yozuvchi, shuningdek, Kul Tiginning "hali bir yarim muchaliga yetib-yetmagan o'smir, o'n yoshidayoq er otini olgan" ligini aytib o'tadi. Kul Tiginni biz asar davomida xoqonning o'ng qo'li, unga bo'ysunishni istamaganlarni bo'ysundiruvchi, adolatni taminlovchi, xoqonning uzoq yerlarga favqulodda yetib borib, tinchlikni taminlovchisi sifatida tanib boramiz. Talonchi beklar Bilga xoqonga bo'yin egishni istamay bosh ko'targan chog'ida Kul Tigin "chaqinday bo'lib ular ustiga otilibdi. Ko'z ochib yumguncha ikkitasini yiqitib yarog'ini tortib olibdi. Shundan so'ng beklar Kul Tigindan qo'rqib, o'zlarini yerga tashlab tiz cho'kishibdi". Isajon Sulton Bilga xoqon va Kul tiginning qadimiy bitiklarda keltirilgan urush tasvirlariga mos ravishda urush paytlarida ham insonparlik jihatlarini yo'qotmaganliklarini, askarlarni qo'llab quvvatlaganliklarini, sog' qolgan yoki yo'qliklarini nazorat qilib turganliklarini ham mohirlik bilan kiritib o'tgan: "Bilga xoqon Kul Tigin bilan birga yura-yura, savashda o'lganlarning xotin-u bola-chaqasiga ot, mol-qo'y berdirdi".

Manbalardan bilishimiz mumkinki, qadimgi turk xoqonligining yuksalishi, xoqonlik hududining kengayishi hamda qavmlarning birlashuvida hissasi ulkan bo'lgan yana bir qahramon To'nyuquqdir. "To'nyuquq asli Tabg'ach (Xitoy)da tug'ilib, tarbiya topgan.

Tabg'achning ish yo'rig'iga ko'ra, turk o'g'lonlari bu yerda tarbiyalanib, o'z yurtiga jo'natilar edi. Yosh To'nyuquqqa ham shunday yo'l tutildi. Lekin u otalar yurtiga kelib, tabg'achga xizmat qilish o'rniga milliy ozodlik harakatlariga qo'shilib ketdi. U uch xoqon - Eltarish, Bo'gu, Bilga xoqon yurtni boshqarganda ularning kengashchisi va qo'mondoni bo'lgan". Romanda yozuvchi bu tarixiy shaxsga nisbatan yetarlicha katta sahifalar ajratmagan. Chunki asar nomidan ham bizga ayon, asar bosh qahramoni Bilga xoqondir. Muallif esa, boshqa siymolarni bosh obraz atrofida jamlab, roman mazmunini yetarlicha o'quvchiga yetkazib berishiga, ya'ni qadimgi turkiylarning qismatini ko'rsatishga xizmat qiluvchilar safiga qo'shib yuborgan.

Romanni o'qish jarayonida, birinchi galda, To'nyuquq obrazi Bilga xoqonning yo'riqchisi sifatida keltirilganligini ko'ramiz. To'qqiz o'g'uzga qarshi urush uchun ulkan yig'in tashkil etilganda Bilga To'nyuquq Bilga xoqon yonida turardi. Urush davomida so'zchi(elchi) vazifasini bajaruvchi qilib keltirilgan. Asar so'ngidagi bitiktoshlar uchun ajratilgan qismida Bilga xoqonning qaynotasi ekanligi keltirib o'tiladi. Romanda To'nyuquq obrazi o'quvchiga ko'proq maslahatchi sifatida namoyon etilgan. Tabg'achga qarshi yurush oldidan To'nyuquq donolarcha "O'zingizga, otingizga po'stal oling. Ikki-uchtadan tumoq oling. Ko'ksingizni, yelkangizni yopgani po'stin-kigiz oling. Ilkingizga bilakka yetguday qo'lqop oling. Og'iz-burningizni to'sgani bir nima oling. O'zingizga sovuq urdirmang!", "Qo'y yog'ini eriting, g'oz yog'ini eriting. U bilan qo'l oyog'ingizni, etigingizni, yoy ipini moylang" deya o'rnaklar beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Isajon Sultonning "Bilga Xoqon" romani tarixiy haqiqat va badiiy talqin uyg'unligiga asoslangan yetuk tarixiy-badiiy asar sifatida qadimgi turkiy xalqlarning davlatchilik tafakkuri, milliy o'zlik va ozodlik g'oyalarini yoritib beradi. Roman markazida turgan Bilga xoqon obrazi tarixiy manbalardagi ma'lumotlarga tayangan holda, siyosiy jihatdan zukko, adolatparvar va xalq taqdiriga

mas'ul hukmdor sifatida gavdalantirilgan. Kul Tigin obrazi esa jasorat, sadoqat va adolat timsoli bo'lib, xoqon hokimiyatining harbiy tayanchi sifatida namoyon bo'ladi. To'nyuquq obrazi romanda donishmand maslahatchi sifatida ko'rinib, qadimgi turkiy davlat boshqaruvida aql-zakovat va strategik tafakkurning muhim o'rnini ifodalaydi

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Isajon Sultan. "Bilga Khakan" novel, stories and stories. Tashkent: Factor Books Publishing House, 2022.
2. Ergashev M. The motif of Isajon Sultan's work "Bilga Khakan", the role of the narrator // Integration of science, education and practice. No. 3. 2023.
3. N. Rahmonov. Inspiration of eternal inscriptions //uza.uz/posts/25169
4. Qosimjon S. Kul Tigin and Bilga Khaqan inscriptions: reading and interpretation of texts //Golden inscriptions - Golden scripts. No. 1. 2020.
5. Qosimjon S. Literature and art of Uzbekistan. 2012, issue 2
6. S. Kuronov The concept of a historical figure in the novel "Alisher Navoi" // Scientific bulletin. No. 5. 2021.